

Πώς μπορούμε να βελτιώσουμε τον τρόπο που διδάσκουμε μέσα από ιστορίες ποδοσφαίρου; Το πρόγραμμα Football Makes History

Alice Modena

Deputy Director, EuroClio–European Association of History Educators

Κάποιοι ίσως πιστεύουν ότι η ιστορία δεν είναι παρά μια αλληλουχία γεγονότων, ότι θα ήταν καλύτερα να μείνει θαμμένη κάπου στο παρελθόν και ότι στο κάτω κάτω «ό,τι έγινε, έγινε». Κάποιοι, επίσης, μπορεί να λένε ότι το ποδόσφαιρο δεν είναι παρά 22 άτομα που κυνηγάνε μια μπάλα σε ένα γήπεδο επί 90 λεπτά. Η απάντηση της ομάδας του προγράμματος Football Makes History (Το ποδόσφαιρο γράφει ιστορία) σε όλους αυτούς είναι ότι η ιστορία του ποδοσφαίρου αποτελείται από εκατομμύρια ιστορίες, από άτομα και κοινότητες, κινήματα και διαδικασίες, τα οποία μπορούν να αποτελέσουν αφορμή για συζητήσεις για εμάς και το (κοινό μας) παρελθόν, που οφείλουμε να κάνουμε στο παρόν.¹

Με αυτό το σκεπτικό, το EuroClio και οι εταίροι του ξεκίνησαν το πρόγραμμα Football Makes History τον Σεπτέμβριο του 2018, έχοντας την ισχυρή πεποίθηση ότι οι ιστορίες του ποδοσφαίρου, ξεκινώντας από τους τοπικούς συλλόγους της γειτονιάς, μπορούν όχι απλώς να συναρπάσουν τους φίλους του ποδοσφαίρου και της ιστορίας, αλλά κυρίως να δημιουργήσουν έναν χώρο στον οποίο θα έχουν θέση όλα εκείνα τα άτομα που βρίσκονται στο περιθώριο των ευρωπαϊκών κοινωνιών, ενθαρρύνοντάς τα έτσι να επιδιώξουν την ενεργό συμμετοχή τους ως πολίτες.

1. <https://euroclio.eu/projects/football-makes-history/>

Πριν στηθεί το πρόγραμμα Football Makes History. Η γέννηση ενός εγχειρήματος

Οι συζητήσεις σχετικά με το πώς θα μπορούσε η ιστορία του ποδοσφαίρου να αξιοποιηθεί ως εργαλείο για την προώθηση της κοινωνικής ενσωμάτωσης ξεκίνησαν στις αρχές της δεκαετίας του 2010, ανεπίσημα κατά τη διάρκεια συσκέψεων της ομάδας εργασίας, καθώς και σε ετήσια επαγγελματικά συνέδρια, ενώ κορυφώθηκαν σε μια σειρά συναντήσεων που πραγματοποιήθηκαν μεταξύ 2015 και 2017. Στις συναντήσεις αυτές η ομάδα εστίασε κυρίως στη δυνατότητα του ποδοσφαίρου να «ανοίγει πόρτες», να προσελκύει μαθητές με μικρό ή ανύπαρκτο ενδιαφέρον για την εκμάθηση της ιστορίας και να προωθεί συζητήσεις και διάλογο περί ένταξης και αποκλεισμού.

Μέσα από αυτές τις συναντήσεις προέκυψε και επικράτησε η ιδέα για τη δημιουργία εκπαιδευτικού υλικού για σχολεία και οργανώσεις νεολαίας, κι έτσι σχηματίστηκε η κοινοπραξία που θα ξεκινούσε το πρόγραμμα Football Makes History.²

Πρόγραμμα Football Makes History. 2018-2021

Στο εγχείρημα συμμετείχαν το EuroClio, το Σπίτι της Άννας Φρανκ, το Μουσείο της ομάδας της Άιντραχτ Φρανκφούρτης, η εταιρεία Enzo Consultancy, το δίκτυο Fare, η Ρουμανική Ομοσπονδία Ποδοσφαίρου, καθώς και περισσότεροι από 35 εκπαιδευτικοί από 15 χώρες ως συγγραφείς εκπαιδευτικού υλικού και μέλη της συντακτικής ομάδας του ιστότοπου footballmakeshistory.eu. Στη συνέχεια, διοργανώθηκαν δραστηριότητες του προγράμματος στη Γερμανία, την Ολλανδία, τη Ρουμανία και στο Ηνωμένο Βασίλειο, ενώ το υλικό που προέκυψε στο πλαίσιο του δοκιμάστηκε σε ολόκληρη την Ευρώπη, από την Ισλανδία μέχρι την Τσεχία, απ' την Ιταλία ως τη Νορβηγία, απ' την Ισπανία μέχρι την Ελλάδα και την Κροατία.

Το πρόγραμμα απευθύνεται σε μαθητές/μαθήτριες, εκπαιδευτικούς, διοργανωτές/διοργανώτριες δραστηριοτήτων για νέα άτομα, σε ποδοσφαιρικούς συλλόγους και διεθνείς (ποδοσφαιρικούς) οργανισμούς, και στοχεύει σε πέντε βασικά ζητούμενα: (α) την αξιολόγηση των αναγκών και των προκλήσεων που προκύπτουν κατά τη

2. Για ένα πλήρες χρονοδιάγραμμα και για την ιστορία του ιστορικού και του μέλλοντος του εγχειρήματος, μπορείτε να ανατρέξετε στη διεύθυνση <https://footballmakeshistory.eu/about/> (τελευταία επίσκεψη 01/2024).

χρήση του ποδοσφαίρου ως εκπαιδευτικού εργαλείου για την κοινωνική ενσωμάτωση, (β) ένα σύνολο πέντε συγκεκριμένων συστάσεων/προτάσεων που θα βοηθήσουν στην πλήρη αξιοποίηση του δυναμικού της ιστορίας του ποδοσφαίρου και της ποδοσφαιρικής κληρονομιάς για την αντιμετώπιση του κοινωνικού αποκλεισμού, (γ) μια εργαλειοθήκη που θα διευκολύνει τη χρήση της ιστορικής και πολιτιστικής διάστασης της κληρονομιάς του ποδοσφαίρου στην ενίσχυση της κοινωνικής ενσωμάτωσης και την προώθηση της διαφορετικότητας σε μη τυπικά εκπαιδευτικά πλαίσια, (δ) ένα εγχειρίδιο για το πώς μπορούμε να χρησιμοποιήσουμε ιστορίες από τον κόσμο του ποδοσφαίρου για να βελτιώσουμε τις διδακτικές μας δεξιότητες, (ε) μια εκτεταμένη εκστρατεία ευαισθητοποίησης του κοινού.

Έρευνα και επιχειρήματα υπέρ του προγράμματος: Αξιολόγηση των αναγκών και προτάσεις πολιτικής

Η Κοινοπραξία, θέλοντας να συγκεντρώσει σχετικά δεδομένα, να αποκτήσει την απαραίτητη τεχνογνωσία, καθώς και να αντλήσει πληροφορίες για τη δημιουργία και το στήσιμο του υλικού του προγράμματος, αποφάσισε να ξεκινήσει αξιολογώντας τις ανάγκες των Ευρωπαίων εκπαιδευτικών όσον αφορά τη χρήση της ιστορίας του ποδοσφαίρου ως εργαλείου για την προώθηση της κοινωνικής ενσωμάτωσης.

Αυτό έγινε με μια έρευνα σε επίπεδο ΕΕ και με τρία πιλοτικά προγράμματα, καθώς και με δευτερογενή έρευνα τεκμηρίωσης, η οποία αποσκοπούσε στον εντοπισμό των δραστηριοτήτων και των προγραμμάτων που χρησιμοποιούν ήδη το ποδόσφαιρο για την προώθηση της ενσωμάτωσης. Επιπλέον, η Κοινοπραξία ήθελε μέσω της δεύτερης αυτής έρευνας να δει τι ανταπόκριση έχουν βρει τα ήδη υπάρχοντα σχετικά εγχειρήματα από τις ομάδες ή τις κοινότητες στις οποίες απευθύνονται, αλλά και να σκεφτεί τρόπους που θα μπορούσαν να τα βελτιώσουν.

Στην έρευνα, οι συμμετέχοντες ρωτήθηκαν αν έχουν παρατηρήσει περιστατικά διακρίσεων σε τυπικά ή μη τυπικά εκπαιδευτικά περιβάλλοντα και, αν ναι, πόσο συχνά. Την άνοιξη του 2019, όταν διεξήχθη η έρευνα, το 40% των εκπαιδευτικών τυπικής και μη τυπικής εκπαίδευσης δήλωσαν ότι έβλεπαν να γίνονται διακρίσεις λόγω φυλής ή φύλου περισσότερο από μία φορά τον χρόνο. Η πλειονότητα των περιπτώσεων που αναφέρθηκαν αφορούσε περιστατικά ξενοφοβίας, αλλά η έρευνα αποκάλυψε και πλήθος περιπτώσεων ισλαμοφοβίας, αντισημιτισμού και διακρίσεων λόγω φύλου ή κατά μελών της ΛΟΑΤΚΙ+ κοινότητας. Οι εκπαιδευτικοί εντόπισαν ως λύση την προώθηση εκπαιδευτικών προγραμμάτων που ενισχύουν την ανάπτυξη της κριτικής σκέψης και της ανεκτικότητας στους μαθητές και τις μαθήτριες με τη

χρήση του ποδοσφαίρου και άλλων αντίστοιχων παραδειγμάτων ως τρόπων προσέγγισης των νέων.

Κατά την αξιολόγηση των αναγκών των εκπαιδευτικών κ.λπ. εντοπίστηκαν και ορισμένα πιθανά εμπόδια στη χρήση του ποδοσφαίρου ως εκπαιδευτικού κινήτρου. Ενώ αναγνώρισαν τη δυνατότητά του να λειτουργήσει ως δέλεαρ που «ανοίγει πόρτες», αρκετοί συμμετέχοντες επεσήμαναν ότι ένα πρόγραμμα που επικεντρώνεται στο ποδόσφαιρο και σε εκδηλώσεις που σχετίζονται μ' αυτό μπορεί να απωθήσει ή να ξενίσει άτομα που δεν ενδιαφέρονται για το θέμα. Γι' αυτό, τόσο τα παραγόμενα εργαλεία όσο και το εγχειρίδιο του προγράμματος ασχολούνται επί της ουσίας με το συγκεκριμένο ζήτημα, χρησιμοποιώντας ιστορίες από τον χώρο του ποδοσφαίρου ως παραδείγματα εφαρμογής στρατηγικών που μπορούν να αξιοποιηθούν με αφετηρία διαφορετικές αναφορές στη λαϊκή κουλτούρα ή τον αθλητισμό (όπως για παράδειγμα το βόλεϊ, το μπάσκετ και τη μουσική).

Εξίσου αξιοσημείωτα είναι και τα ευρήματα της έρευνας τεκμηρίωσης, καθώς εντοπίστηκε πλήθος εγχειρημάτων μικρής και μεσαίας κλίμακας που χρησιμοποιούν ιστορικές τοποθεσίες, ιστορίες, ποδοσφαιριστές και παλαιότερους αγώνες ως έναυσμα για διάλογο και βήμα προώθησης της κοινωνικής ενσωμάτωσης.³

Λαμβάνοντας υπόψη τα αποτελέσματα της αξιολόγησης των αναγκών, τα διδάγματα που προέκυψαν στο στάδιο της ανάπτυξης της εργαλειοθήκης και του εγχειριδίου, αλλά και τις συζητήσεις τόσο με επαγγελματίες του τομέα όσο και με φιλικά πρόσωπα με κριτική διάθεση, η Κοινοπραξία ανέπτυξε πέντε συγκεκριμένες συστάσεις που βοηθούν στην πλήρη αξιοποίηση του δυναμικού της ιστορίας του ποδοσφαίρου και της ποδοσφαιρικής κληρονομιάς για την προώθηση της κατανόησης, του διαλόγου και της ενσωμάτωσης. Οι συστάσεις της Κοινοπραξίας είναι οι εξής:

1. Στηρίξτε την ελευθερία των εκπαιδευτικών μέσω ανοικτών προγραμμάτων σπουδών
2. Ενθαρρύνετε τους υπάρχοντες συλλόγους και τις λέσχες να εξερευνήσουν την κληρονομιά και την ιστορία τους.
3. Προωθήστε συμπράξεις για την ανάδειξη της κληρονομιάς και της ιστορίας του ποδοσφαίρου.

3. Εκτενέστερη ανάλυση των αποτελεσμάτων της αξιολόγησης των αναγκών των εκπαιδευτικών και των λοιπών συμμετεχόντων υπάρχει στη σχετική έκθεση αξιολόγησης, που δημοσιεύθηκε από την Κοινοπραξία του εγχειρήματος στο Willem Wagenaar, Joram Verhoeven (επιμ.), *Football Makes History Needs Assessment*, Anne Frank House, Μάιος 2019. Η έκθεση είναι διαθέσιμη (στα αγγλικά) στον σύνδεσμο <https://euroclio.eu/resource/football-makes-history-needs-assessment/> (τελευταία επίσκεψη 01/2024).

4. Εφαρμόστε διεπιστημονικές προσεγγίσεις.

5. Διδάξτε, ενστερνιστείτε και τονίστε τον αντίκτυπο της διαφορετικότητας και της ποικιλομορφίας στο ποδόσφαιρο (και την ιστορία του).

Κάθε σύσταση πηγάζει από την εμπειρία της ομάδας που συνεργάστηκε για την υλοποίηση του εγχειρήματος και αναδεικνύει μια σειρά από συγκεκριμένα σημεία δράσης σε όλα τα επίπεδα λήψης αποφάσεων.⁴

Αποτελέσματα για τους επαγγελματίες: η εργαλειοθήκη και το εγχειρίδιο

Εκτός από τους έξι εταίρους του εγχειρήματος, στο Football Makes History συμμετείχαν 35 εκπαιδευτικοί από πλαίσια τυπικής και μη τυπικής εκπαίδευσης. Τα άτομα αυτά παρακολούθησαν εξειδικευμένη κατάρτιση πάνω σε ζητήματα αντισιμιτισμού, ισλαμοφοβίας, πολυπολιτισμικών πόλεων, ενσωμάτωσης εθνικών μειονοτήτων και συμπεριληπτικότητας των φύλων, και στη συνέχεια συνέβαλαν στον σχεδιασμό, στις δοκιμαστικές απόπειρες αλλά και στην παρουσίαση και τη δημοσίευση μιας σειράς δραστηριοτήτων και σχεδίων μαθήματος που διατίθενται έτοιμα προς χρήση στην τάξη, την αίθουσα ή στο γήπεδο.

Η συνεργασία εκπαιδευτικών και διοργανωτών/διοργανωτριών δραστηριοτήτων για νέα άτομα συνέβαλε στο να εξασφαλιστεί ότι οι προσεγγίσεις που ως τότε χρησιμοποιούνταν αποκλειστικά σε πλαίσια μη τυπικής εκπαίδευσης, όπως ενεργητικές ή κινησιολογικές μέθοδοι, θα μπορούν να προσαρμοστούν στο περιβάλλον της σχολικής αίθουσας και, αντίστροφα, ότι δραστηριότητες που βασίζονται κυρίως στο περιεχόμενο θα μπορούν να μεταφερθούν σε μη τυπικά εκπαιδευτικά ή άλλα πλαίσια.

Δεκαοκτώ από τις δραστηριότητες που σχεδιάστηκαν αποτελούν κομμάτια της λεγόμενης «Εργαλειοθήκης για τη χρήση της ιστορικής και πολιτιστικής διάστασης της κληρονομιάς του ποδοσφαίρου για την ενίσχυση της κοινωνικής ενσωμάτωσης και την προώθηση της διαφορετικότητας σε μη τυπικά εκπαιδευτικά πλαίσια». Η Εργαλειοθήκη δημιουργήθηκε από το δίκτυο Fare μέσω μιας συλλογικής διαδικασίας σχεδιασμού, που διήρκεσε από το 2018 έως τον Δεκέμβριο του 2021, οπότε και δημοσιεύτηκε.⁵

4. EuroClio, *Συστάσεις πολιτικής και δράσης*, Μάρτιος 2021. Το περιεχόμενο είναι διαθέσιμο (στα αγγλικά) στον σύνδεσμο <https://euroclio.eu/resource/football-makes-history-policy-action-recommendation/> (τελευταία επίσκεψη 01/2024).

5. <https://footballmakeshistory.eu/toolkit/>

Είκοσι τέσσερις από τις δραστηριότητες που σχεδιάστηκαν είναι διαθέσιμες στην πλατφόρμα ηλεκτρονικής μάθησης Historiana⁶, ενώ δημιουργήθηκε κι ένας οδηγός για εκπαιδευτικούς με τίτλο «Πώς να αξιοποιήσετε τις ιστορίες ποδοσφαίρου για να βελτιώσετε τις διδακτικές σας δεξιότητες» από το EuroClio και τον σύμβουλο του προγράμματος κο Χάισμπερτ Ονκ, ως συμπλήρωμα στα έτοιμα προς χρήση σχέδια μαθημάτων και τις συλλογές πηγών που συλλέχθηκαν.⁷

Οι δραστηριότητες που αναπτύχθηκαν για περιβάλλον σχολικής αίθουσας μπορούν να χρησιμοποιηθούν για την προσέγγιση τεσσάρων βασικών θεματικών ενότητων: εθνικισμός και εθνική ταυτότητα, πόλεμος και ειρήνη, χειραφέτηση και απελευθέρωση, τοπική και περιφερειακή ιστορία και συσχετισμοί. Κάθε δραστηριότητα περιλαμβάνει σημειώσεις για τον/την εκπαιδευτικό, φύλλα εργασίας για τα παιδιά και οπτικο(ακουστικά) αρχεία που μπορούν να κατεβάσουν οι ενδιαφερόμενοι/ες και να τα αξιοποιήσουν στην τάξη.

Ο αντίκτυπος της πανδημίας του κορονοϊού (Covid19) και η εκστρατεία ευαισθητοποίησης του κοινού

Στον αρχικό σχεδιασμό, είχαν προγραμματιστεί 4 εκδηλώσεις παρουσίασης του προγράμματος διά ζώσης, στο πλαίσιο του Ευρωπαϊκού Πρωταθλήματος Ποδοσφαίρου Ανδρών UEFA Euro 2020 στο Άμστερνταμ, το Βουκουρέστι, το Λονδίνο και το Μόναχο, σε ημέρες διεξαγωγής αγώνων.

Κάθε εκδήλωση είχε σκοπό να παρουσιάσει το πρόγραμμα και τις τελευταίες εξελίξεις για την πορεία του, να συλλέξει αναμνήσεις και απόψεις για την ιστορία του ποδοσφαίρου απ' το κοινό και να παρουσιάσει τις προτάσεις πολιτικής και δράσης του με τη μορφή μανιφέστου.

Δυστυχώς, το ξέσπασμα της πανδημίας του κορονοϊού και η επακόλουθη μεταφορά όλων των δραστηριοτήτων του εγχειρήματος στο διαδίκτυο ως μέτρο προστασίας μας ανάγκασε να εγκαταλείψουμε το αρχικό μας σχέδιο. Το μανιφέστο που περιείχε τις προτάσεις δράσης και πολιτικής του προγράμματος δημοσιεύθηκε στο διαδίκτυο ως ψήφισμα⁸, ενώ οι εκδηλώσεις για την έναρξη της λειτουργίας του

6. <https://historiana.eu/>

7. Alice Modena, Gijsbert Oonk, *How to use football stories to improve your teaching skills?*, στη διεύθυνση <https://euroclio.eu/resource/football-makes-history-guidebook/> (τελευταία επίσκεψη 01/2024).

8. <https://www.openpetition.eu/petition/online/support-our-policy-recommendations-on-the-value-and-potential-of-football-history-and-heritage>

αντικαταστάθηκαν από μια φιλόδοξη εκστρατεία ευαισθητοποίησης του κοινού, η οποία φιλοξενήθηκε στον ιστότοπο footballmakeshistory.eu⁹.

Η εν λόγω εκστρατεία περιελάμβανε: (α) το λανσάρισμα της ιστοσελίδας του προγράμματος, (β) διάφορες θεματικές καμπάνιες σε στιγμές μέγιστης προβολής, συμπεριλαμβανομένης μίας για το lockdown στο ποδόσφαιρο, μίας για τα γήπεδα και τον ακτιβισμό και μίας για την απαρχή των ποδοσφαιρικών συλλόγων, (γ) την καμπάνια #onthisday, που διήρκεσε έναν ολόκληρο χρόνο και αναδείκνυε κάθε μέρα κι ένα ιστορικό γεγονός σχετικό με το ποδόσφαιρο, (δ) τη δημοσίευση πέντε βίντεο για το ποδόσφαιρο και τη συμπερίληψη, (ε) την ανάπτυξη και δημοσίευση περισσότερων από εκατό προσωπικών ιστοριών/μαρτυριών.

Χρήση προσωπικών ιστοριών και μαρτυριών για τη δημιουργία συνδέσεων με τοπικές κοινωνίες

Δάσκαλοι/δασκάλες και μαθητές/μαθήτριες σε όλη την Ευρώπη συνηθίζουν, εδώ και πολύ καιρό, να ανατρέχουν σε ιστορίες από τη ζωή τόσο απλών ανθρώπων όσο και ιστορικών προσωπικοτήτων, προκειμένου να κατανοήσουν το παρελθόν και το παρόν. Η συλλογή αντίστοιχων ιστοριών με τίτλο Football Lives¹⁰ (Ποδοσφαιρικές ζωές ή Ζωές ποδοσφαίρου) δίνει στους/στις εκπαιδευτικούς και τους/τις μαθητές/μαθήτριές τους τη δυνατότητα να ανακαλύψουν πώς οι προσωπικές ιστορίες των ανθρώπων του ποδοσφαίρου συνδέονται με την κοινωνική, πολιτιστική, οικονομική και πολιτική ιστορία.

Η ιστοσελίδα του προγράμματος Football Makes History έχει συγκεντρώσει περισσότερες από εκατό τέτοιες ιστορίες ανθρώπων που ασχολούνται με το ποδόσφαιρο, παικτών, προπονητών, διαιτητών, οπαδών και διοικητικών παραγόντων. Πολλές από αυτές μπορεί να είναι σύντομες ή να αφορούν μόνο την τοπική κοινότητα στην οποία έζησε το εκάστοτε άτομο, ενώ άλλες αναφέρονται σε διεθνώς αναγνωρισμένες προσωπικότητες που έχουν επηρεάσει τον κόσμο. Ορισμένες είναι ελπιδοφόρες, ιστορίες επιτυχιών ή και ηρώων, ενώ άλλες μπορεί να παραπέμπουν σε σκοτεινές στιγμές του παρελθόντος ή σε αμφιλεγόμενες προσωπικότητες. Οι ιστορίες που δημοσιεύονται στην ιστοσελίδα κατά τη διάρκεια της εκάστοτε καμπάνιας θεωρούνται σημαντικές «με βάση το ποια ιστορία, αλλά και ποιο παρόν φωτίζουν»¹¹.

Η κάθε ιστορία παρουσιάζεται σε μία μόνο σελίδα, όπου εμπεριέχεται και κάποια φωτογραφία ή άλλες σχετικές οπτικές πηγές, εφόσον υπάρχουν, και ξετυλίγεται σε

9. <https://footballmakeshistory.eu/>

10. <https://footballmakeshistory.eu/category/lives/>

11. <https://footballmakeshistory.eu/category/lives/>

λίγες, σύντομες παραγράφους. Κάθε ιστορία περιλαμβάνει, στο τέλος της, μια σειρά από «σημεία προβληματισμού», τα οποία οι εκπαιδευτικοί και οι μαθητές/μαθήτριες μπορούν να χρησιμοποιήσουν ως αφετηρία για διάλογο και προβληματισμό σχετικά με τη συμπερίληψη και τον αποκλεισμό.

Για παράδειγμα, στον ιστότοπο παρουσιάζεται η ιστορία του Βασίλη Χατζηπαναγή¹². Μετά την πρώτη παράγραφο, που αφορά την αρχή της καριέρας του και περιλαμβάνει μια πληροφορία για την πολιτική εξορία του ίδιου και των γονέων του μετά το στρατιωτικό πραξικόπημα του 1967 στην Ελλάδα, η ιστορία περνάει στην επιστροφή του στην πατρίδα το 1975, στο πώς απέκτησε το παρατσούκλι «ο Έλληνας Μαραντόνα» και στην παρακαταθήκη που μας έχει αφήσει στο σήμερα. Τέλος, η ιστορία της ζωής του κλείνει με μια ερώτηση που σκοπό έχει την προώθηση της κριτικής σκέψης και του διαλόγου: «Τι μπορούμε να μάθουμε για το ποδόσφαιρο, την πολιτική, τη μετανάστευση και την προσωπική ταυτότητα από την ιστορία του Βασίλη Χατζηπαναγή;». Επίσης, παρατίθενται σύνδεσμοι προς ιστότοπους όπου μπορεί κανείς να βρει περισσότερες πληροφορίες.

Πέρα από το Football Makes History: Football Makes History II

Τον Δεκέμβριο του 2021, το πρόγραμμα Football Makes History ολοκληρώθηκε. Ευτυχώς, τα υλικά, το δίκτυο και οι διασυνδέσεις που δημιουργήθηκαν κατά τη διάρκεια του εγχειρήματος διατηρήθηκαν και μετά το τέλος της περιόδου υλοποίησης του προγράμματος, και μέσα από αυτά στήθηκε ένα νέο πρότζεκτ με τίτλο Football Makes History: Schools and Football Club Museums Unlocking Local Heritage education¹³ (Το ποδόσφαιρο γράφει ιστορία: Σχολεία και μουσεία ποδοσφαιρικών συλλόγων ξεκλειδώνουν τη διδασκαλία της τοπικής κληρονομιάς). Το νέο αυτό πρόγραμμα συντονίζεται από το Πανεπιστήμιο Erasmus του Ρότερνταμ, ενώ συμμετέχουν σ' αυτό και το μουσείο της ομάδας της Άιντραχτ Φρανκφούρτης, το EuroClio, το Fare Network, η Ακαδημία Reinwardt, το In Medias Res και το Zstio2, ένα σχολείο δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης από το Κατοβίτσε της Πολωνίας. Το εν λόγω πρότζεκτ θα εστιάσει στη δυναμική που προκύπτει από συνεργασίες ποδοσφαιρικών συλλόγων με σχολεία σε τοπικό επίπεδο, κι ανυπομονούμε να δούμε πώς θα εξελιχθεί στο μέλλον.

12. <https://footballmakeshistory.eu/vasilis-xatzipanagis/>

13. <https://euroclio.eu/projects/football-makes-history-ii/>